

της συνακόλουθης συνεπαγωγής του ενός από το άλλο δεν έχουμε καμία έννοια αναγκαιότητας ή σύνδεσης.¹⁶

Η βάση μας για την επαλήθευση αληθειών ενδεχομενικού τύπου είναι εμπειρική. Ως τέτοια υπόκειται στην θεμελιώδη αντίρρηση του Hume ότι η αποδοχή νομοτελειών ανεξάρτητων από τον πεπερασμένο παρατηρούντα είναι και παραμένει μετέωρη, γιατί δεν εξασφαλίζει την παρατηρησιακή μελλοντική ομοιομορφία των νέων μας δεδομένων. Ο σκεπτικισμός του Hume γύρω από την καθολική ισχύ γενικευτικών εμπειρικών προτάσεων που στηρίζονται στην πεπερασμένη μέχρι σήμερα επαληθευσιμότητά τους τον οδηγεί σε περαιτέρω αμφισβήτησεις της γενικευτικής διαδικασίας. Ας θυμηθούμε την εναρκτήρια φράση του προηγούμενου παραθέματος, «Η ιδέα μας [...] της αναγκαιότητας και της αιτιότητας προκύπτει αποκλειστικά από την ομοιομορφία που είναι παρατηρήσιμη σ' όλες τις φυσικές διεργασίες». Η αιτιότητά μας εμφανίζεται ως ανακύπτουσα μέσα από την τάση μας να θεωρούμε ότι ένα γεγονός τύπου B που έχει παρατηρηθεί σταθερά ότι ακολουθεί ένα γεγονός τύπου A αποτελεί συνέπεια του γεγονότος τύπου A. Ακολουθώντας αυτή την γραμμή οδηγούμαστε στην αιτιακή σύνδεση του A με το B, θεωρώντας (αυθαίρετα κατά τον Hume) ότι το A αποτελεί αίτιο της εμφάνισης του B. Αυτή η ανοικτή σε αμφισβήτησεις θεώρηση των σταθερών συζεύξεων ως ισχυρών ενδείξεων, σχεδόν, αποδεικτικού χαρακτήρα αποτελεί, για τον Hume, την πηγή βεβαιοτήτων στις οποίες δεν είναι απαραίτητο να στηριζόμαστε κατά απόλυτο τρόπο. Ας πράττουμε σύμφωνα με τα παρατηρηθέντα και τα παρατηρούμενα χωρίς την ύπαρξη στοιχείων ανεπιφύλακτης αποδοχής κάποιων καλά κρυμμένων πραγματικοτήτων. Ίσως, ακολουθώντας τον Imre Lakatos, να πρέπει να εμπιστευόμαστε τις μέχρι τώρα εμπειρικές παρατηρήσεις μας και τις αντίστοιχες επιχειρηθείσες γενικεύσεις, μέχρις αποδείξεως του εναντίου.

16. B.λ., David Hume, *A Treatise of Human Nature*, επιμ. Peter Harold Nidditch, Oxford University Press, Λονδίνο 1981, σ. 54-55 (1η έκδ.: επιμ. Lewis Amherst Selby-Bigge, Clarendon Press, Οξφόρδη 1888).

23

ΑΠΕΙΚΟΝΙΖΟ ΕΞΕΙΚΟΝΙΖΟΝΤΑΣ,
ΕΞΕΙΚΟΝΙΖΟ ΣΧΗΜΑΤΟΠΟΙΩΝΤΑΣ,
ΣΧΗΜΑΤΟΠΟΙΩ ΓΝΩΡΙΖΟΝΤΑΣ

Δύο είναι οι κύριες πλευρές του κόσμου. Η πρώτη είναι η εμπράγματη, αυτή, δηλαδή, που συναπαρτίζεται από πράγματα υλικά, τα οποία αλληλοεπηρεάζονται και συνυπάρχουν συνεχώς μεταβαλλόμενα εν χρόνω και χώρω. Η δεύτερη είναι η απεικονιστική ή αλλιώς απεικονίζουσα, η οποία εμφανίζεται ομοιοτρόπως και πολλαπλώς στους νόες των ανθρώπων. Οι δύο αυτές πλευρές εμφανίζονται, ως υπάρχουσες και μεταξύ τους αντιστοιχούσες, και στο πλαίσιο μας φαινομεναλιστικής και στο πλαίσιο μίας αντιστοιχικής αναπαραστασιακής (ή αναπαραστατικής, αν προτιμάτε) οντολογίας. Η ομοιοτροπία των επιμέρους θέάσεων από την άλλη μεριά αποτελεί, ως φαίνεται, μία απολύτως αναγκαία, επαρκή και δομικά απαραίτητη γνωσιακή προϋπόθεση, εξασφαλίζουσα την εγκυρότητα της επικοινωνιακής συμφωνίας των ανθρώπων. Όλοι βλέπουμε, υπό κανονικές συνθήκες, το δένδρο της αυλής του σπιτιού μας πλατύφυλλο και δροσερό, και όλοι συμφωνούμε χρησιμοποιώντας την αυτή γλώσσα (ανεξάρτητα από τις γηγενικές ή άλλες παραλλαγές της) ότι πρόκειται για το ίδιο δένδρο που, ιδιωτικώς μεν, ομοιοτρόπως δε, απεικονίζουμε. Είμαστε, ούτως ειπείν, οι κυρίαρχοι του απεικονιστικού μας σύμπαντος, πρώτον, γιατί χωρίς εμάς δεν θα μπορούσε να υπάρξει, δεύτερον, γιατί το υλοενεργειακό μας σύμπαν είτε δεν θα υπήρχε ολόγυρα είτε δεν θα μπορούσε να απεικονισθεί ως υπάρχον πέρα και έξω από εμάς και, τρίτον, είναι δυνατόν να δεχθούμε ότι ακόμη και η ομοιοτροπία των πολλαπλών θέάσεων αποτελεί εσωτερικό χαρακτηριστικό του ίδιου του σύμπαντος που δι' ημών και υμών αποκτά συνείδηση ή, μάλλον, υπάρχει σε κατάσταση αυτοσυνείδησίας. Το σύμπαν είναι κοντά μας και δίπλα μας, είναι μέσα μας και ολόγυρά μας, είναι το σπίτι μας που μπορεί να μας περίμενε ή είναι δυνατόν να κατασκευάστηκε, έστω ασυνείδητα, από την απεικονιστική μας πλευρά.

Απεικονίζουμε, λοιπόν, ίσως χωρίς άμεση συνείδηση του τι απεικονίζουμε, ίσως χωρίς την ενεργό συμμετοχή μας και στο απεικονιζόμενο και στο απεικονισθέν. Ίσως ίσως και χωρίς ακόμη την πλήρη αίσθηση της απαιτούμενης για

την κατάκτηση της γνώσης αυτοσυνειδησία μας. Όμως, κάτι αρχίζει να φαίνεται στον μακρινό γνωσιακό ορίζοντα. Μοιάζει να γλυκοχαράζει. Οι εξατομικευμένες απεικονίσεις αρχίζουν να αποκτούν σχετική αυθυπαρξία, σημασιολογικά συνδεδεμένες και μορφοποιούμενες. Είναι τότε που το απεικονιζόμενο αρχίζει, πράγματι, να μορφοποιείται και να μετασχηματίζεται σε εξεικονιζόμενο. Ποιο είναι, όμως, το ακριβές νοηματικό περιεχόμενο της προηγούμενης φράσης; Τι εννοούμε με τον όρο «εξεικονιζόμενο» και πώς το «εξεικονιζόμενο» διαφέρει από το «απεικονιζόμενο»; Πώς, τέλος, συνδέονται το «εξεικονισθέν» με το «απεικονισθέν» που σημασιολογικά προηγείται; Απεικονίζω, όπως ήδη περίπου εξηγήσαμε, σημαίνει καθρεπτίζω νοητικά ή αισθητηριακά (στον βαθμό που αυτό το «καθρεπτίζω» σημασιολογείται κατ' αναλογίαν και πάντοτε με πρότυπο την σχέση «ειδώλου-αντικειμένου» στο εμπειρικό ανάλογο του αντικειμένου που καθρεπτίζεται στο απέναντι γυάλινο επίπεδο-κάτοπτρο). Εξεικονίζω, από την άλλη μεριά, σημαίνει ότι δεν αρκούμαι στην αδρανειακά ουδέτερη απεικόνιση, αλλά απεικονίζω ενεργά, τροποποιώντας ό,τι και όπου χρειάζεται και όπως εγώ νομίζω, αφαιρώντας ή προσθέτοντας εκεί που θεωρώ ότι κάτι τέτοιο απαιτείται. Έτσι, το «εξεικονισθέν» διά της συγχεκριμένης εξεικόνισης αποκτά στοιχεία, μορφικά και άλλα, που το καθιστούν εξατομικευμένα εμπρόθετη επανασημασιολόγιση του προτύπου. Ο ουδέτερος και άβουλος καθρέπτης απεικονίζει, ο ζωγράφος εξεικονίζει προσθέτοντας πινελιές, τονίζοντας λεπτομέρειες, τροποποιώντας δημιουργικά και παράγοντας μια εικόνα που πολλές φορές, ίσως τις περισσότερες, διαφέρει ουσιωδώς από το διά αυτής εξεικονιζόμενο.

Η διαδικασία και το αποτέλεσμα της εξεικόνισης αποκτούν πλειστάκις συμβολικό πρόσημο ή χρησιμοποιούνται εμπροθέτως για να σημάνουν πράγματα και αξιακές πραγματικότητες, οι οποίες αποκτούν μεγαλύτερο ενδιαφέρον όταν εντέχνως υπονοούνται και δεν δηλώνονται ευθέως. Οι μεγάλοι ζωγράφοι και οι μεγάλοι γλύπτες δεν φημίζονται μόνον για τις σχεδιαστικές και μορφοποιητικές τους ικανότητες, αλλά κυρίως για το, πολλές φορές, επαμφοτερίζον σημαντικό που επιχειρούν να μας προτείνουν ως νοηματικό περιεχόμενο της δουλειάς τους. Εξεικονίζουν (χρησιμοποιώντας και απεικονιστικές τεχνικές που παραπέμπουν παραβολικά σε δοξασίες και, πολλές φορές, μυθώδεις κατασκευές) μορφοποιητικά τα εσώψυχά τους. Όσοι και όσες το επιτυγχάνουν δεν είναι θιασώτες του προφανούς ούτε του εύληπτου. Λατρεύουν να λειτουργούν με υπονοούμενα οπτικοποιώντας το ακριβοθώρητο. Αντίστοιχοι λάτρεις αυτού που υπονοείται ή αυτού που εντέχνως υποκρύπτεται είναι και οι μεγάλοι ποιητές. Είναι όλοι αυτοί που είτε πληθωρικά είτε ολιγόγραφα και με όχημα τους τις λέξεις αγιοποιούν την γλώσσα. Είναι αυτοί, ακριβώς, που την καθιστούν πτερόεσσα, πανάλαφρη, ικανή να εκφράσει τα υφιπετή και τα σπουδαία.

Και έτοι εξεικονίζοντας οδεύουμε προς την κατάκτηση της γνώσης. Προς μία κατάκτηση δύσκολη με το πιθανώς κατακτώμενο δυσπρόσιτο και, πολλές φορές, απόμακρο. Μία τέτοια όδευση μπορεί να λάβει χώρα μόνον μέσω της συνακόλουθης σχηματοποίησης των εξεικονιζόμενων. Η σχηματοποίηση ως ενέργημα συνδέεται άμεσα με την διαδικασία της γενίκευσης. Καθώς συσσωρεύω εμπειρίες και ανίστοιχα νοητικά ή εμπειρικά (με την έννοια της υλοενεργειακής εκδοχής τους) δεδομένα, χρησιμοποιώ (πλειστάκις ασυνείδητα και αθέλητα) γενικευτικές διαδικασίες προκειμένου να επιτύχω καθολικές ποσοδείξεις, όχι απλώς αληθοφανείς αλλά σίγουρα στέρεες και επιβεβαιώσιμες. Δεν μαθαίνω δηλαδή να γενικεύω. Πρόκειται, μάλλον, για μία δυνατότητα εξελικτικής υφής που φαίνεται να έχει αποκτήσει και να έχει βελτιώσει στο μέγιστο το ανθρώπινο γένος. Η γενίκευση περνάει, έτσι, μέσα από την σχηματοποίηση. «Δεν αποτελεί σχήμα λόγου. Έτσι οδεύουν τα πράγματα», «Αυτά τα ιδεολογικά σχήματα διαθέτουν μία αυτοδυναμία που εγγίζει τα όρια της αυθυπαρξίας», «Απαιτείται η ανανέωση των παλαιών ιδεολογικών σχημάτων», «Κάθε ανθρώπινο ον είναι προκισμένο με νόηση. Απαιτείται, όμως, εγρήγορση και επιμονή», «Τέτοια συλλογιστικά σχήματα, όταν γενικευθούν, αποτελούν την πρέπουσα οδό προς την γνώση».

Είναι, λοιπόν, η όδευση διά σχημάτων που κυριαρχεί στα υψηλότερα στρώματα της νοητικής ιεραρχίας. Είναι ο σχηματικός λόγος αυτός διά του οποίου παριστάνονται περιληπτικά και διαγραμματικά γενικευτικές ή γενικευμένες οντότητες και διαδικασίες, χωρίς να υπάρχει ενδιαφέρον για χρωματικές απόδοσεις αποδοχής ή απόρριψης. Υπάρχουν, βεβαίως, περιπτώσεις που η πράξη της σχηματοποίησης οδηγεί σε υπεραπλουστεύσεις και τελικώς σε δημιουργία εσφαλμένων εικόνων της πραγματικότητας. Όταν παριστάνεις σχηματικά, απλώς σχεδιάζεις, δεν ζωγραφίζεις. Όπως είπαμε ή υπονοήσαμε μόλις παραπάνω, τα άνευ χρωματικών διαβαθμίσεων σχεδιάσματα αποδίδουν τον βασικό σκελετό χάνοντας, ίσως, την σαρκώδη επένδυση του σκελετού που σχεδιάσαμε. Το άσχημο είναι πως τα όποια σχεδιάσματα από την ίδια τους την φύση είναι ασπρόμαυρα και όχι έγχρωμα. Παρά ταύτα, όπως ιδιαιτέρως στην περίπτωση του γεωμετρικού σχήματος, αυτό που, ίσως, πρέπει να ενδιαφέρει δεν είναι η χρωματική ποικιλία των μορφών αλλά η λιτή απεικόνιση περιγραμμάτων που αναφέρονται είτε στην επίπεδη εξεικόνιση εμβαδών είτε στην χωρική διαπραγμάτευση όγκων. Το γεωμετρικό σχήμα, ως σύνολο σημείων, γραμμών ή επιφανειών που συναπαρτίζουν αυτό που παριστάνει ό,τι καταλαμβάνει χώρο ή οδεύει εν χρόνω, αποκτά μία δική του υπόσταση, και ημιπραγματική και ημιφαντασιακή.

Τι είναι το σχήμα; Μία κατασκευή που οριακά μιμείται το υπαρκτό, πολλές φορές, υποκαθιστώντας το. Και τούτο διότι τα σημεία ως οντότητες μηδε-

νικής διάστασης, οι γραμμές ως μονοδιάστατες και οι επιφάνειες (ιδιαιτέρως οι επίπεδες) ως δισδιάστατες απλώς δεν υπάρχουν στον τρισδιάστατο χώρο. Αποτελούν σχεδιαστικές οριακότητες προκειμένου να τιθασευθεί το σχήμα, που χωρίς σημεία, γραμμές και επιφάνειες δεν υπάρχει. Είναι με αυτήν την έννοια που τα σχήματα είναι συμμετρικά, ασύμμετρα, ωσειδή, επίπεδα, σφαιρικά και πάει λέγοντας. Οποιαδήποτε προσπάθειά μας ορισμού συμμετρίας, σφαιρικότητας, γραμμικότητας και ούτω καθεξής οδηγεί αναποφεύκτως σε αποδοχή και σε προηγούμενο ορισμό των σχεδιαστικών οριακοτήτων που ήδη αναφέραμε. Και, έτσι, οδηγούμαστε στον λαβύρινθο μιας σχηματοποιημένης εξειδονίσης των πραγμάτων και των τεκταινομένων που, ενώ θεωρούμε ότι υπάρχουν ή λαμβάνουν χώρα εκεί έξω, είμαστε επίσης αναγκασμένοι να δεχθούμε ότι δεν μπορούμε να γνωρίζουμε το ακριβές νόημα των οριοθετήσεών τους. Το πρόβλημα της ύπαρξης οριακοτήτων εκεί έξω, δηλαδή σημείων, γραμμών και επιφανειών, όπως έχουμε αναφέρει και σε άλλα κείμενά μας, είναι (και ζητώντας την επείκεια του αναγνώστη για την αναλογική σημασιολογική χρήση του όρου) οριακή για την γνώση. Δεν μπορούμε να εγκαταλείψουμε τον χώρο των σχημάτων, παρότι για τους σκοπούς του παρόντος κειμένου κάτι τέτοιο είναι απαραίτητο, χωρίς να αναφερθούμε σε κάποια σχήματα τα οποία χρησιμοποιούνται καθ' υπερβολήν και με στόχευση την ίδια την ανατροπή τους. Τέτοια σχήματα είναι αυτά που ονομάζουμε «σχήματα λόγου». Τα συγκεκριμένα σχήματα είτε εκφράζουν μία παγιωμένη με τον καιρό ή με την χρήση σημασιολογική τεχνική στην χρήση του λόγου, είτε αποτελούν μια παραδεκτή απόκλιση που εμφανίζεται στον γραπτό ή προφορικό λόγο καθ' υπερβολήν και με σκοπό τον υπερτονισμό μίας ορισμένης κατάστασης πραγμάτων η οποία είναι δυνατόν να μας αφορά εμμέσως ή αμέσως: «Έχω φθάσει στο σημείο να μην έχω παπούτσια να φορέσω, που λέει ο λόγος», «Η κατάσταση είναι αφόρητη. Έχω σταματήσει να μιλάω πια», «Έτσι, ως σχήμα λόγου θα σου έλεγα ότι ο άνθρωπος αυτοκτονεί καθημερινά». Μια ειδική κατηγορία σχημάτων λόγου αποτελούν τα ρητορικά σχήματα, όπου διά αυτών επιχειρείται διά λεκτικού χυρίως εντυπωσιασμού να επιτευχθεί η προβολή ή η παρουσίαση μίας ιδέας, ενός γεγονότος ή ενός συμβάντος πέραν των διαστάσεών του, ώστε να πεισθεί (ίσως, κατά πώς δεν θα έπρεπε) το ακροατήριό μας.

Έτσι, σχηματοποιώντας οδεύουμε προς την οδό της γνώσης, που εμπεριέχει και την ανοικτή δυνατότητα της αυτογνωσίας. Αυτό που κάνουμε, δηλαδή, είναι ότι σχηματοποιώντας γνωρίζουμε και ημάς και αλλήλους. Ταξινομούμε τα γνωσιακώς αποκτηθέντα, μαθαίνουμε ή ανακαλύπτουμε εντός μας τρόπους εξοικείωσης με το περιβάλλον μας, βρίσκουμε οδούς γενίκευσης ή αποδεικτικής ανακάλυψης αληθειών. Οι συγκεκριμένες οδοί είναι τουλάχιστον δύο. Η πρώτη σχετίζεται με την λεγόμενη «επαγγωγική γενίκευση», διά της οποίας

συσσωρεύοντας αρχικώς εμπειρικά και νοητικά δεδομένα και, στην συνέχεια, ταξινομώντας τα σύμφωνα με τις ομοιότητες και διαφορές τους, οδηγούμαστε στην πιθανή ανακάλυψη γενικών αληθειών που, εν πάσῃ περιπτώσει, η επαληθευσιμότητα και η διαφευσιμότητα παραμένουν ως ανοικτές δυνατότητες πιστοποίησης ή μη πιστοποίησής τους. Η αναζήτηση γενικών αληθειών έχει και άλλη εναλλακτική οδό. Είναι δυνατόν να λάβει χώρα διά νοητικού άλματος, διά του οποίου γίνεται αποδεκτή προσωρινά μία γενική αρχή ή αλήθεια, που, στην συνέχεια, ενισχύεται από τις αποδεικτικές συνέπειές της. Έτσι, συνήθως ανιχνεύεται, πιστοποιείται και κατοχυρώνεται η μαθηματική δραστηριότητα, διά της οποίας επιτυγχάνεται η αξιωματική θεμελίωση ενός χώρου, συνήθως σημαντικού για την μετρητική αποτίμηση του κόσμου τούτου, γήινου και υπέργειου. Η αποδεικτική διαδικασία, η οποία λειτουργεί ως ιμάντας μεταφοράς της αλήθειας από τα αξιώματα στις αποδεικτικές συνέπειές τους ή γενικότερα από τις όποιες προκείμενες σε όσες προτάσεις προκύπτουν αποδεικτικά, αποτελεί το ασφαλέστερο εχέγγυο μετάβασης στον χώρο του αληθούς, με την προϋπόθεση της αληθειακής επάρκειας των προκειμένων κατά την αποδεικτική διαδικασία. Η δεύτερη, λοιπόν, οδός είναι αυτή της «αποδειξιμότητας», που λειτουργεί αμφίδρομα και αποκαλύπτοντας το σύνολο των συνεπειών μιας υπόθεσης ή ενός συνόλου υποθέσεων και ενισχύοντας την αλήθεια ή, ακόμη, και την εκ του αποτελέσματος σημασιολογική αληθοφάνεια των προκειμένων της υπόθεσης ή του συγκεκριμένου συνόλου υποθέσεων. Λέμε «εκ του αποτελέσματος» με την έννοια του γεγονότος ότι είναι δυνατόν αυτή ή αυτές (οι υποθέσεις) να γίνονται, ή απλώς να γίνουν, το όχημα αποδεικτικής αποκάλυψης γνωσιακά απαραίτητων και χρήσιμων αληθειών. Είναι, δηλαδή, γεγονός ότι η επιστημονική δραστηριότητα και ιδιαιτέρως η μαθηματική έχει διτό χαρακτήρα. Δεν είναι μόνον αποκαλυπτική ή καλύτερα αποκαλύπτουσα τις συνέπειες ενός αξιωματικού συστήματος αλλά και ευρετική, με την έννοια της επιλογής του συνόλου των αξιωμάτων από τα οποία αποδεικτικώς εξαρτώνται οι αποκαλυπτόμενες επιθυμητές τους συνέπειες. Ο ευφυής εργάτης της επιστήμης δεν πρέπει να διαχρίνεται μόνον για την ορθή του εφαρμογή πάγιων αποδεικτικών ή άλλων διαδικασιών αλλά και για την διά νοητικού άλματος ορθή επιλογή των προς τούτο απαραίτητων αξιωμάτων. Μάλιστα, πλειστάχις, το δεύτερο είναι δυσκολότερο και χρησιμότερο του πρώτου, γιατί ένα τέτοιο νοητικό άλμα, για να λάβει χώρα, προϋποτίθεται ότι μπορεί να επιτευχθεί μόνον από κάποιους που διαθέτουν ή έχουν αποκτήσει λόγω ευφυίας και λόγω επίπονης προσπάθειας και εργασίας ισχυρότατη εποπτεία του όλου χώρου.